

BÝT ALESPŇ ČÍSLEM...

Zapomenuté transporty Lukáše Příbyla

Mladý historik a politolog Lukáš Příbyl zaujal odborníky i veřejnost, když v letech 2005 a 2007 představil na výstavách v pražském Židovském muzeu výsledek svých dlouholetých výzkumů téměř neznámého osudu několika transportů proktorátních Židů do Pobaltí a na území východního Polska (viz Rch 5/2005). Oznámil tehdy také, že z nashromážděného materiálu připravuje dokumentární filmy. Svůj slib splnil – zatím měly v kinech premiéru dva snímky z celkově plánovaného čtyřdílného cyklu, a sice: Zapomenuté transporty do Lotyšska a Zapomenuté transporty do Běloruska.

FOTOGRAFIE A FILMY

Rižské ghetto. Tábory Salaspils a Kaiserwald. Ghetto v Minsku. Vyhlašovací tábor Malý Trostinec. Tábor Flossenbürg. Místa, která v Příbylových dokumentech ožívají prostřednictvím autentických dobových materiálů, snímků a filmových záběrů a rozhovorů s lidmi, kteří těmi místy prošli a jako zázrakem se zachránili – z transportů do Běloruska se ze sedmi tisíc českých Židů vrátilo dvaadvacet; z Lotyšska ze tří tisíc deportovaných sto dvacet devět. Většinu dokumentů autor nenašel v archivech, ale zasuté ve starých kufrech a bednách, někde na půdách, u konkrétních lidí, po kterých jako detektiv pracně pátral pomocí tisíců telefonátů a dopisů; podobně složitě vyhledával po celém světě i pamětníky.

Dobové fotografie a filmy tvoří jednu osu dokumentů: vynořují se na nich rozbořené ubohé domky v ghettech, přízračné postavy obalené hadry, jimž jde od úst pára, skupiny lidí, které ženou vojáci, masové hroby, hromady mrtvých těl a také hromady bot, svršků, kufrů... Na záběrech z Minska vidíme ghetto, za nímž se tyčí obludná obrovská stavba socialistického realismu, tzv. Leninova domu, v němž si zřídilo sídlo velení SS. Vidíme plynové auto, „dušehubku“, na pohled neškodně vyhlížející nákladní vůz. Kamera (Pavel Šimůnek) se k fotografiím přibližuje z různých úhlů a vzdáleností, tím jakoby ožívají. Třeba snímky táborových velitelů vidíme detailně směrem od nohou vzhůru, se zaostřením na opasek a na čepici se znakem orlice, přibližně tak, jak je asi viděl člověk, který se vyhýbal pohlédnout hrůzné postavě do očí. Naopak u fotografií vězňů se kamera soustřeďuje na záběry obličejů a očí a konfrontací s podobně zaostřeným pohledem na snímky spojoje-

ných lidí z doby předválečné je vlastně řečeno vše. Autentické záběry podmalovává hudba Petra Ostrouchova – jednoduché aranžmá s výrazným kontrabasem a stoupajícími saxofonovými sóly.

TVÁŘE A GESTA

Fotografie a záběry – jakkoli jsou unikátní a originálně prezentované – by v obvyklém dokumentu tohoto typu, kde by vše zřejmě doprovázel suchý komentář, způsobily, že lidé by jen odvraceli oči a umiňovali si, že další hrůzy už opravdu vidět nemusejí. Jenže – a v tom je Příbylův film skutečně geniálně komponovaný – zde jsou součástí příběhů přeživších. Neslyšíme jiný komentář než jejich vyprávění. „Výpovědi jsou nesmírně čisté, protože o těchto událostech neexistují žádné knihy ani dokumenty, takže ti lidé do svých vzpomínek nemohli zahrnovat žádné zprostředkované informace. Pokud něco nevěděli nebo si to nepamatovali, jednoduše odpověděli: Já nevím... Mnoho z nich o svých zážitcích z koncentráku mluvilo až se mnou. Běžné je, že se o svou minulost nepodělili asi s vlastními dětmi, nechtěli je zatěžovat svými traumaty,“ říká režisér v nedávném rozhovoru pro *Lidové noviny*.

Opravdu se nejedná o žádné otrlé průvodce po prožitém utrpení: slova volí pomalu a pečlivě, někdy s přemáháním. Mnoho z nich po válce opustilo rodnou zemi, a tak pokud dosud mluví česky, zakonzervovali si prvorepublikové vyjadřování, bez dnešních klišé. Ve výběru slov cítíme, z jak spořádaných, idylických poměrů plných důvěry tito lidé vzešli a že mnozí do posledních chvil, i v nelidských podmínkách ghatt nevěřili, že zemřou tak, jako zahynuli lotyšští a běloruští Židé před nimi.

Jak jinak lze vysvětlit komentář jednoho muže, který k faktu, že české a německé Židy z minského ghetta nakonec nahnali Němci do „dušehubek“, podotýká: „To nás tedy Němci zklamali.“ Žena, která přišla do lotyšského ghetta s rodiči, vypráví, jak kvůli ní otec ukradl v dílně kapesník a byl poslán k deportaci. Dcerka utíkala za otce „orodovat“ a Němec jí řekl: „Tak jed se svým tatínkem.“ V řeči té

paní, která svým křehkým hláskem dosud připomíná děvčátko, je stále znát tehdejší strašlivé váhání: „má jet s tatínkem“, nebo „poslechnout maminku a zůstat“? „Ve Flossenbürgu jsem byl aspoň číslem. V Minsku jsem nebyl nic,“ říká lakonicky jiný přeživší.

Lukáš Příbyl má pravdu, když říká: „Jsou to tak silné příběhy, že je do nějaké suché studie nelze zpracovat.“ Osudy plné tragédií i paradoxních situací, nepředvídatelných okamžiků, v nichž se rozhodovalo mezi životem a smrtí. Přeživší hovoří vždy střídavě na jedno téma (jak se do Rigy či Minska dostali, jakou práci vykonávali, o černém obchodě, o společenském životě v rižském ghettu, o tom, jak se zachránili), tím mají jejich výpovědi spád a navozují pocit, že se ti lidé (kteří se ve skutečnosti vůbec neznají) baví přirozeně mezi sebou. Dotýkají se i obecnějších a zásadních otázek: hranice konkrétní viny, vztahu lotyšského a běloruského obyvatelstva k Židům, možnost víry v Boha během šoa, ovšem vždy na základě individuálních zkušeností. Někteří hovoří tak, že se člověk i přes všechnu hrůzu toho, co slyší, musí smát. Třeba Ota Urbach vypráví až s pábitelskou lehkostí o tom, jak po bombardování našel pod troskami shořelého domu upečené brambory, které žár úplně zlihovatěl, takže se jimi s kamarádem namol opili...

MISTRNÉ FILMY

Na počátku projektu, do kterého režisér zapojil i výborného střiháče Vladimíra Baráka a producenta Ondřeje Trojana, bylo přání dozvědět se něco o osudu svého dědečka a dalších příbuzných deportovaných roku 1939 z Ostravy do Niska. Podařilo se mu mnohem víc: vytvořil svrchované autor-ské filmy, jejichž působivost je založena na dokonale zvládnutém filmařském řemesle a na neuvěřitelně citlivém a hluboce fundovaném přístupu k tématu a lidem, kteří jej představují.

ALICE MARXOVÁ

Židé v Minsku na nucené práci – foto použité ve filmu.